

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТОРГНЕННЯ В ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

В статті відображено елементи економічного простору, що характеризують стадії життєвого циклу соціального відторгнення, з визначенням змістовного аспекту кожної фази трансформації економічного простору, в якому відповідним чином проявляє себе соціальне відторгнення. Підкреслено, що необхідною умовою формування соціального відторгнення в економічному просторі є наявність певного рівня неузгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання. Як тільки певний рівень відторгнення досягає ефекту масштабу, економічний простір набуває нової якості – починає «працювати» на суб'єктів господарювання, що входять в цей простір, їх конкурентоспроможність починає зростати. Виявляється результат, обумовлений емерджентними властивостями економічної системи. Отримані результати можна впроваджувати і до структури національного господарства країни або окремого регіону та його спеціалізації.

Ключові слова: простір, соціальне відторгнення, властивості системи, фази, трансформація, концентрація, економічний час.

Постановка проблеми. Сучасна соціально-економічна теорія певним чином обходить поняття просторової економіки та місця в ньому соціального відторгнення як категорії, що притаманна будь-якому стану економічної діяльності суспільства. Незважаючи на визнання факту існування такого простору, воно тлумачиться переважною більшістю авторів як даність, але вивчення властивостей, економічного простору, його функцій, сутності соціальних процесів, що в ньому відбуваються, економічної поведінки соціальних суб'єктів в цьому просторі залишалося поза увагою авторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історично процеси відторгнення ставали предметом дискусії митців-класиків філософської думки світу [1, с. 29-38], однак у той час відторгнення розглядалося більш з гнітючою точки зору, що спричиняє відлюдність та стає карою за провину, а ніж стимулом, що може принести несподівану реалізацію прихованих резервів. Вивчення та аналіз різних точок зору на економічний простір, а також соціального відторгнення і проблеми, з ним пов'язані, дозволяють говорити про три сформованих на поточний момент підходах до їхнього дослідження. Умовно, можна назвати ці підходи територіальним, ресурсним і інформаційним.

Дослідження, проведене вченими з університету Джонса Хопкінса [2], показало, що соціальне відторгнення підсилює образне мислення, особливо у самодостатніх людей.

Для людей, який в принципі не відчують себе частиною натовпу, соціальне від-

торгнення сприяє розвитку креативного мислення і може служити формою підтвердження, зазначає Шерон Кім [3, с. 1-30], провідний автор дослідження. Отже, соціальне відторгнення в сприятливій економічній ситуації служить підтвердженням самодостатнім людям, що вони унікальні і не схожі на інших. Для таких людей це відмінність є позитивною, що призводить до зростання потенціалу розвитку.

Однак, соціальне відторгнення має протилежний ефект на людей, яким важливо бути частиною економічного утворення: воно блокує його когнітивні здібності. За словами Кім, до цього відкриття привели численні психологічні дослідження останніх років. З співавторами Лінн Вінсент і Джеком Гонсало з Корнельського університету вона вирішила проаналізувати вплив відторгнення на людей, які пишуться своєю унікальністю. Такі люди в рамках дослідження описано як володарі "незалежної самоконцепції" [3, с. 1-30].

У суспільстві спостерігаємо зростання занепокоєння щодо негативних наслідків соціального відторгнення, в значній мірі завдяки публікаціям на тему цькування, яка спостерігається в школі, на роботі в інших соціально-економічних сполученнях людей. Однак, іноді виключення з певної групи може привести до позитивного результату, такого як розвиток креативного мислення, а отже появи нових ідей, поштовхів до реалізації власних прихованих резервів.

Аналіз сучасної фахової літератури, яка в тій чи іншій мірі висвітлює проблеми

економічного простору та місця соціального відторгнення в ньому, дозволяє зробити висновок про домінування територіального підходу над іншими точками зору.

Класичне визначення в контексті територіального підходу дає А.Г. Гранберг [4, с. 30], трактуючи економічний простір як насичену територію, що вміщає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарсько освоєні та рекреаційні площі, транспортні і інженерні мережі.

На думку Е. Лейзеровіча [5, с. 5-18], простір є синонімом терміна «територія». Ставлять знак рівності між простором і територією й Г. Костинский [6, с. 15].

Мета статті – охарактеризувати трансформаційну структуру фаз соціального відторгнення в економічному просторі суб'єкта господарювання, виявити фактори, що впливають на формування та розвиток, рецесію та дересію соціального відторгнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З нашої точки зору правомірність використання тих чи інших меж при визначенні економічного простору вельми сумнівна. Точніше було б вести мову не про економічний простір, а про економічні групи, відокремлені за тими чи іншими критеріями, як це зазначає Шумський [7, с. 9].

Безсумнівно, географічне середовище в значній мірі визначає розвиток як соціальних, так і економічних процесів, і це зумовлено відносно низьким рівнем витрат, які несуть суб'єкти господарювання при встановленні взаємозв'язків на обмеженій території. Саме ці зв'язки в кінцевому підсумку і формують економічний простір в деяких територіальних межах. Однак еволюція суспільства все більш обумовлює відносну незалежність встановлюються взаємозв'язків від фактора територіального розташування суб'єктів господарювання.

Ресурсний підхід до визначення економічного простору та соціального відторгнення в цьому відображено у В.В. Радаєва [8, с. 47-55], який підкреслює наявність соціальних важелів в сукупності економічних дій, під якими він розуміє «певний зв'язок між цілями і засобами, а також передбачає особливий характер самої дії».

Деякі автори розглядають соціальне відторгнення в економічному просторі як результат прийняття рішень по використанню ресурсів в певному середовищі. Однак,

процес прийняття рішень за своєю суттю завжди процес суб'єктивний, заснований на обробці наявної інформацією. Ставити знак рівності між інформацією та простором навряд чи вірно.

На нашу думку, ресурсний підхід до розуміння соціального відторгнення в економічному просторі є методологічно обґрунтованим. Він оснований на перерозподілі ресурсів, до яких мають доступ суб'єкти господарювання. Тим самим відбувається підміна об'єкта, на який спрямовані дії суб'єктів, тобто свідоме чи несвідоме недоотримання суб'єктами певних матеріальних чи моральних благ.

В сьогоденних реаліях постіндустріального суспільства умовою позитивного використання виникаючого соціального відторгнення виступає ефективне використання людського капіталу та накопичених знань. У суспільстві з постіндустріальним типом розвитку економічні ресурси в їх традиційному вигляді вже не є ргіме-елементом економічного процесу. Ця зміна характеризується переходом до іншої парадигми розвитку, яка базується не на енергії, а на інформації, у тому числі соціальної.

Інформаційний підхід до визначення соціального відторгнення в економічному просторі отримав розвиток лише в останнє десятиліття. Е. Іванов [9] вважає, що соціальне відторгнення в економічному просторі формується інформаційними потоками, які циркулюють між господарюючими суб'єктами, і саме вони визначають структуру цього простору.

На тлі розглянутих підходів до визначення різних тлумачень соціальних зрушень в економічному просторі пропонуємо власну його інтерпретацію. Соціальне відторгнення в економічному просторі - це виникнення та поширення процесів недоотримання певних благ через встановлені відношення між економічними процесами суб'єктів господарювання і сукупним економічним процесом інформаційного суспільства щодо формування результатів економічної діяльності.

Однією з характеристик економічного простору з нашої точки зору є рівень його концентрації, який визначається відношенням кількості приватних економічних процесів, що входять в сукупний економічно-інформаційний процес, до загальної кількості приватних процесів, що реалізуються суб'єктами господарювання. Чим вище концен-

нтрація економічного простору, тим менше час, необхідний для завершення трансакції процесу соціального відторгнення. Тривалість трансакції в загальному випадку визначається її відхиленням від форми і змісту обмежень, що накладаються соціальним середовищем. Якщо трансакція вписується в соціальне середовище, то час її завершення збігається з фізичним часом, визначальним процес її завершення, а витрати відповідають прийнятому рівню.

Рівень концентрації економічного простору певним чином впливає на конкурентоспроможність суб'єкта господарювання, вона підвищується відносно аналогічного суб'єкта, що не входить в даний рівень концентрації простору і тим самим процесу соціального

відторгнення уповільнюються чи отримують риси позитивного вектора.

Економічний простір представляється нам як субстанція, що має власний життєвий цикл, тривалість якого визначається розвитком соціального середовища. Наголошуємо, що мова йде не про стан соціального середовища в даний момент часу, а про її розвиток, ті тенденції, які превалюють в цьому розвитку. На наш погляд, можна виділити чотири фази життєвого циклу економічного простору - формування, розвиток, рецесія, депресія. При цьому, ця послідовність фаз циклу не є єдино можливою. Кожна фаза циклу характеризується особливою структурою економічного простору, яка визначається функціями елементів, що його утворюють (рис. 1).

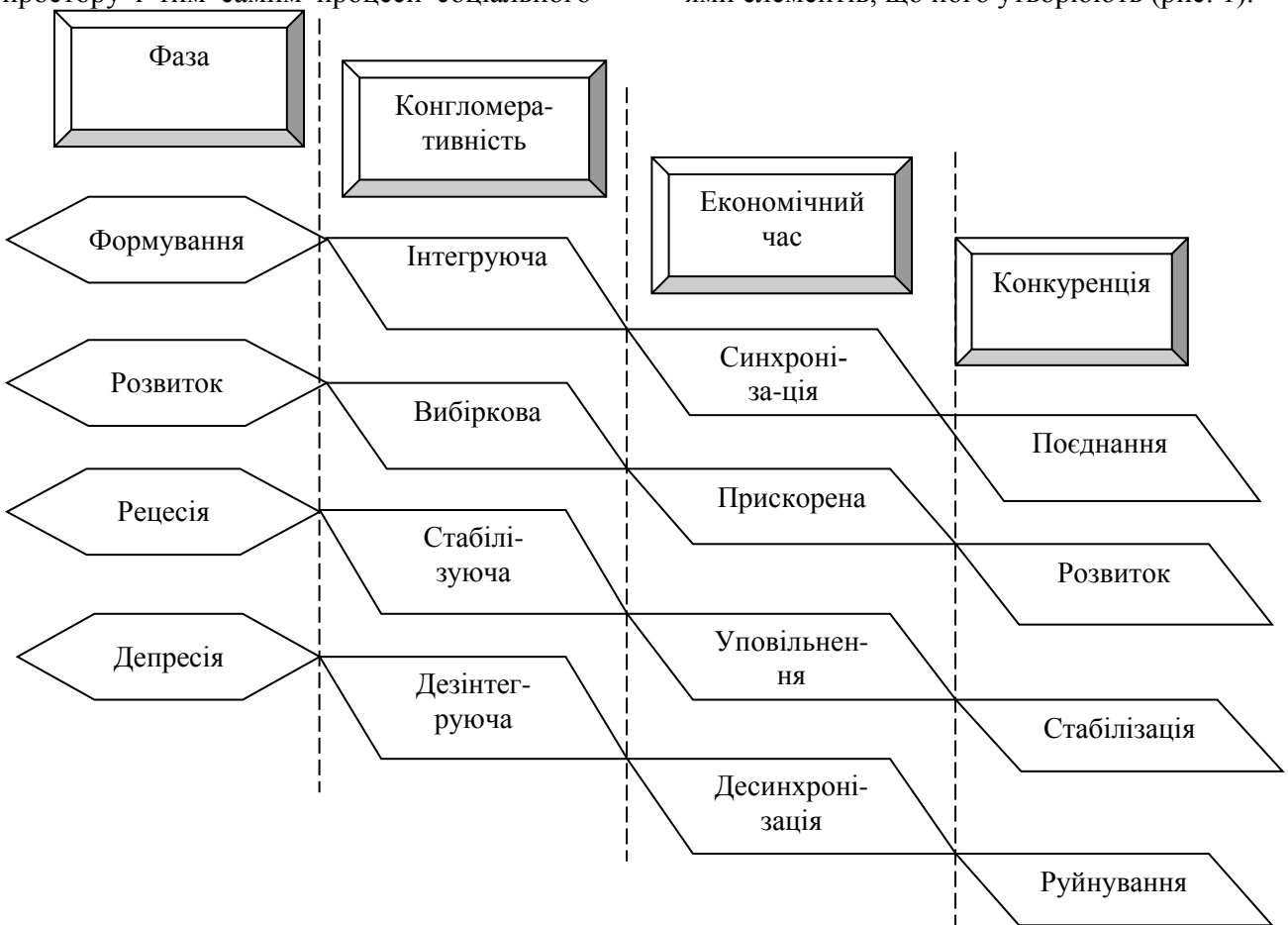

Рис. 1. Елементи економічного простору, що характеризують стадії життєвого циклу соціального відторгнення

Джерело: розроблено автором

Отже, розглянемо змістовний аспект кожної фази трансформації економічного простору, в якому існує соціальне відторгнення, а саме їхню геометричну інтерпретацію.

Умовні позначення:

Вісі на рис. 2, рис. 3, рис.4, рис 5.

X - рівень синхронізації економічного часу;

Y - рівень концентрації економічного простору;

Z - рівень конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

В даному випадку розглядаємо рівні, які є оптимальними для даного стану соціального середовища.

Позначення на рис. 2, рис. 3, рис.4, рис 5:

SE – соціальне відторгнення (social exclusion);

PP – процеси економічного простору, що сприяють формуванню соціального відторгнення (promotes process) ;

HP - процеси економічного простору, що перешкоджають формуванню соціального відторгнення (hinders process).

Фаза формування соціального відторгнення в економічному просторі (рис. 2.).

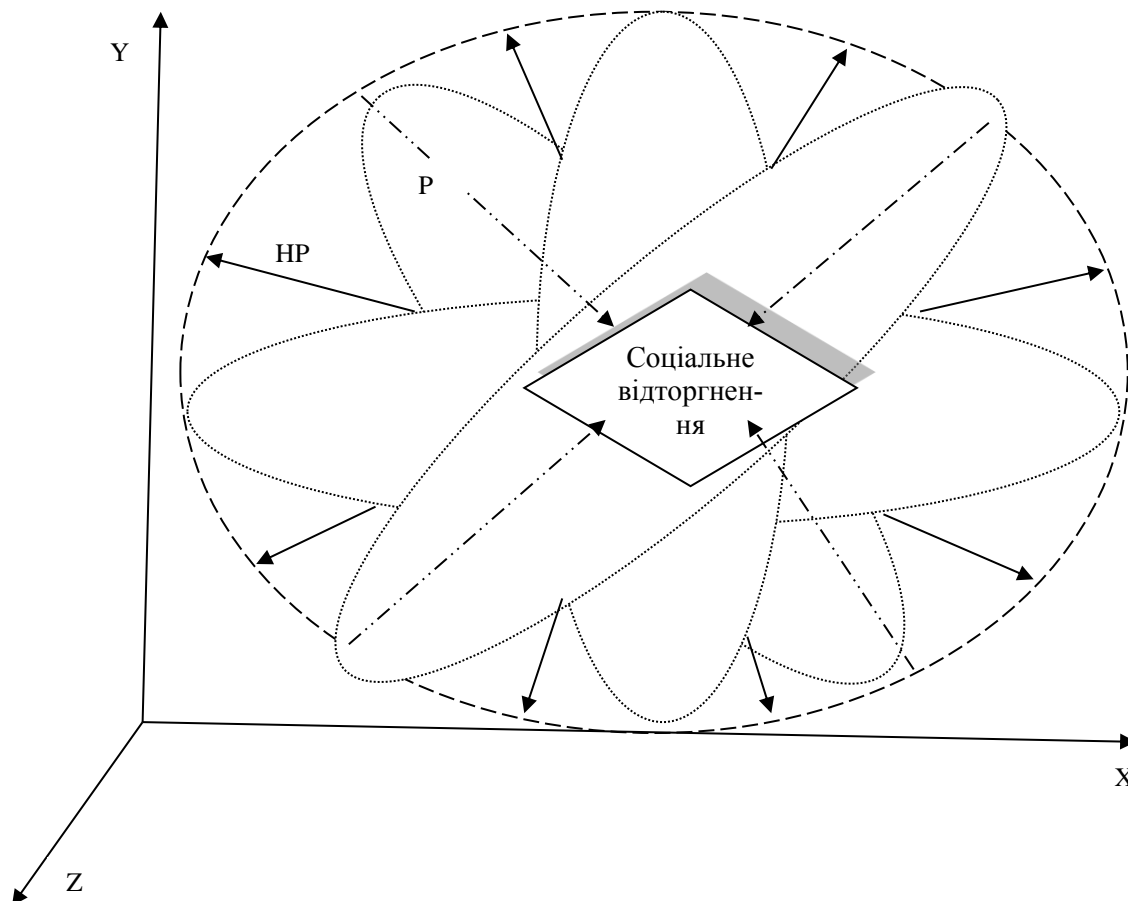

Рис. 2. Інтерпретація фази формування соціального відторгнення в економічному просторі
Джерело: розроблено автором

Виникнення феномену соціального відторгнення в економічному просторі обумовлюється спонтанними економічними процесами суб'єктів господарювання в соціальному середовищі. Після деякого часу економічні інтереси суб'єктів починають «перетинатися» із соціальними, що об'єктивно зумовлено рідкістю економічних ресурсів та уразливістю соціальних зв'язків між ними. З урахуванням того, що соціальні та інформаційні потоки, що відображають зміст економічних інтересів, мають властивість асиметричності, виникає конкурентний початок, що приводить до виникнення певного рівня неузгодже-

ності економічних інтересів суб'єктів, а отже і соціального відторгнення тих чи інших процесів. Сенс цього конкурентного початку полягає в неповноті інформації одного суб'єкта про іншого суб'єкта господарювання і прагненні першого компенсувати наявну неповноту інформації підвищенням ефективності своєї діяльності або входженням в спільний економічний процес.

Господарюючі суб'єкти прагнуть до інтегрування своїх економічних процесів, тобто інтуїтивного ефекту масштабу та отримання синергетичного ефекту, що формально є наслідком певного рівня узго-

дженості їхніх економічних інтересів та може бути досягнута тільки в тому випадку, якщо економічний час буде синхронізовано. По суті ж, інтегрування процесів обумовлено прагненням до зниження асиметрії наявної інформації про партнера, що частково вирішує протиріччя, пов'язане з неповнотою інформації про нього.

Таким чином, необхідною умовою формування соціального відторгнення в економічному просторі є наявність певного рівня неузгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання, в іншому випадку процес формування різних рівнів економічного простору не почнеться. Як

тільки певний рівень досягає ефекту масштабу, економічний простір набуває нової якості – починає «працювати» на суб'єктів господарювання, що входять в цей простір, їх конкурентоспроможність починає зростати. Виявляється результат, обумовлений емерджентними властивостями економічної системи.

Процеси, що перешкоджають формуванню соціального відторгнення в економічному просторі, в цій фазі найменш синхронізовані, що сприяє швидкому розвитку процесів відторгнення. Фаза розвитку соціального відторгнення в економічному просторі наведено на рис. 3.

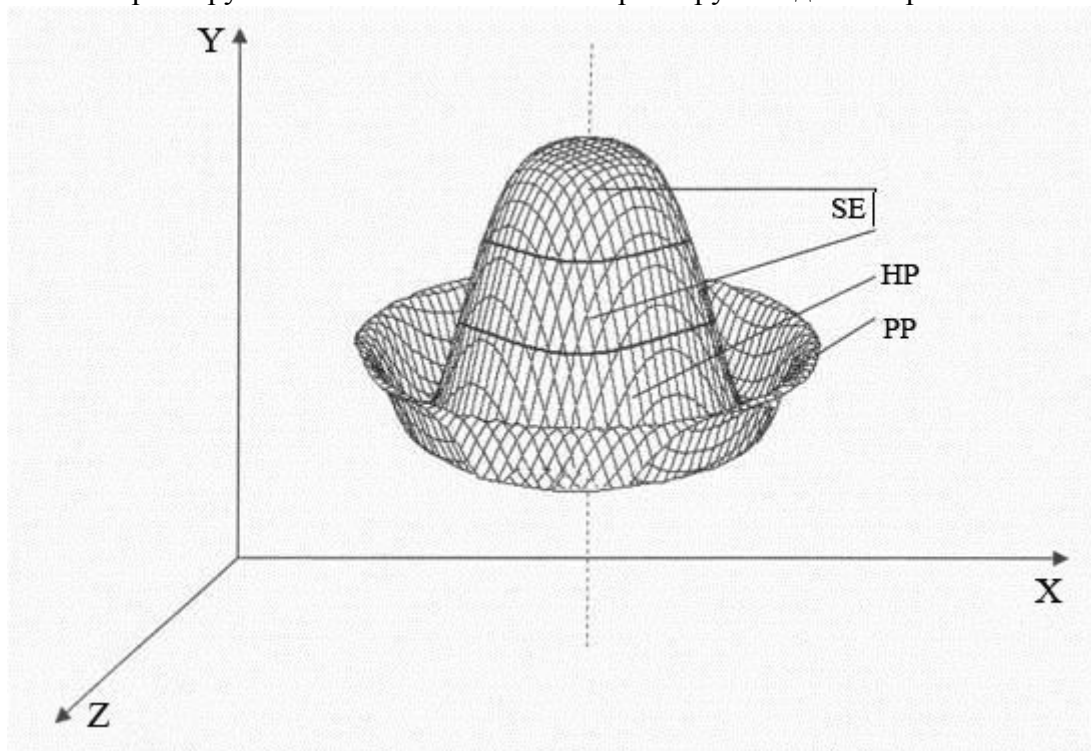

Рис. 3. Інтерпретації фази розвитку соціального відторгнення економічного простору
Джерело: розроблено автором

Одним з джерел розвитку соціального відторгнення в економічному просторі виступає протиріччя між факторами, що сприяють його появі та зростаючим впливом процесів, що перешкоджають його розвитку. Рівень витрат суб'єктів господарювання, чий процеси входять в фактори, що сприяють появі соціального відторгнення, значно нижче, ніж у суб'єктів, пов'язаних з ними лише побічно.

Прагнення суб'єкта господарювання знизити для себе вплив негативних процесів і нівелювати аспекти соціального відторгнення веде до прискорення течії еко-

номічного часу, в якому господарює суб'єкт, але таке ефективне функціонування в такому обраному економічному просторі можливе лише для суб'єктів, що мають підвищений рівень конкурентоспроможності. Підвищення цього рівня можливо і обумовлено безперервної спеціалізацією господарської діяльності суб'єкта в рамках соціально-економічного процесу, що забезпечується все зростаючими потоками інформації, які циркулюють в ньому. Конкуренція прискорює час в господарській системі. Час реалізації транзакцій скорочується до часу проходження інформаційно-

го сигналу. Особливістю даної фази є високий рівень синхронізації основних, допоміжних і сприяючих процесів за критерієм зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів.

У міру проходження фази розвитку соціально-економічний процес починає виконувати каталізаційну виборчу, селективну функцію по відношенню до суб'єктів, чий економічні процеси опосередковано співвідносяться з наявний соціально-економічним процесом. Фаза завершується таким станом соціально-економічного

процесу, коли входження в нього нового приватного економічного процесу призводить до зниження загального рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання і погавлення процесів відторгнення.

Перехід соціального відторгнення в економічного простору в фазу рецесії (рис. 4) обумовлений змінами в соціальному середовищі, що генерує процеси, спрямовані на перешкоджання розвитку відторгненню. За «потужності» вони стають приблизно рівними.

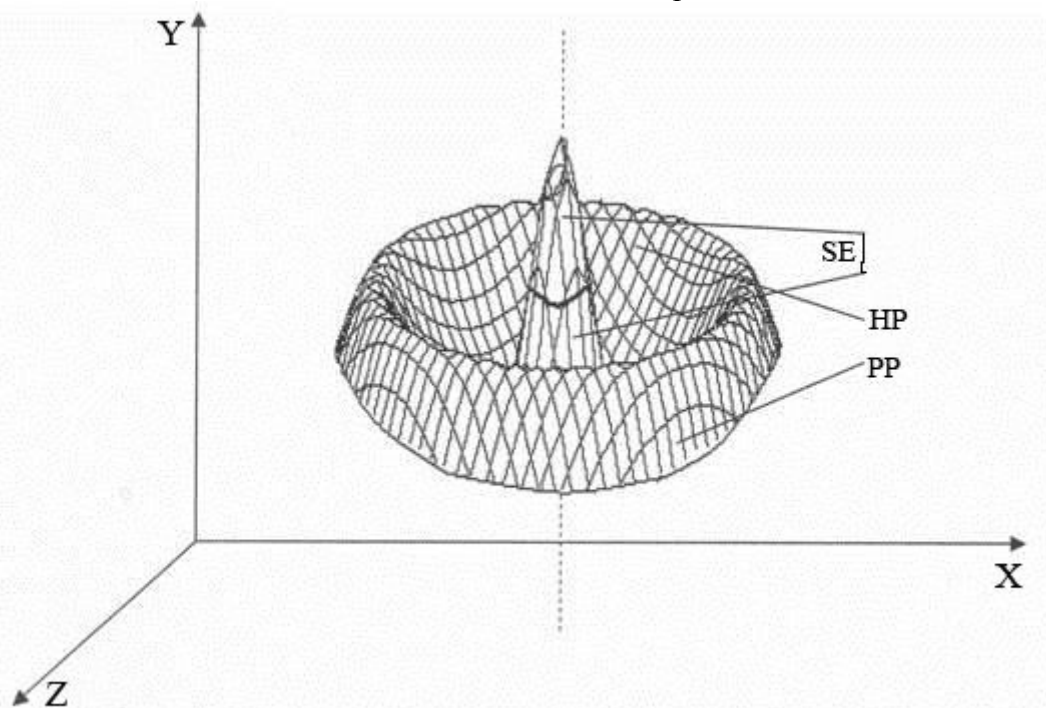

Рис. 4. Інтерпретація фази рецесії соціального відторгнення в економічному просторі
Джерело: розроблено автором

Рівень витрат по усуненню тенденцій функціонування соціального відторгнення має в цій фазі напрям до підвищення за рахунок уповільнення економічного часу процесів, його складових. З урахуванням того, що ймовірність одночасної швидкості цього уповільнення у всіх процесах досить мала, з'являється тенденція десинхронізації економічного часу, в якому функціонують суб'єкти господарювання. Їх конкурентоспроможність одразу починає по-

вільно, але підвищуватися, але поки залишається на стабільному рівні.

У структурі соціального відторгнення відбуваються зміни, які полягають в розмиванні меж основних і допоміжних процесів, зниженні рівня спеціалізації діяльності господарюючих суб'єктів, а також посилення впливу на цю структуру процесів, що перешкоджають реалізації поширенню соціального відторгнення.

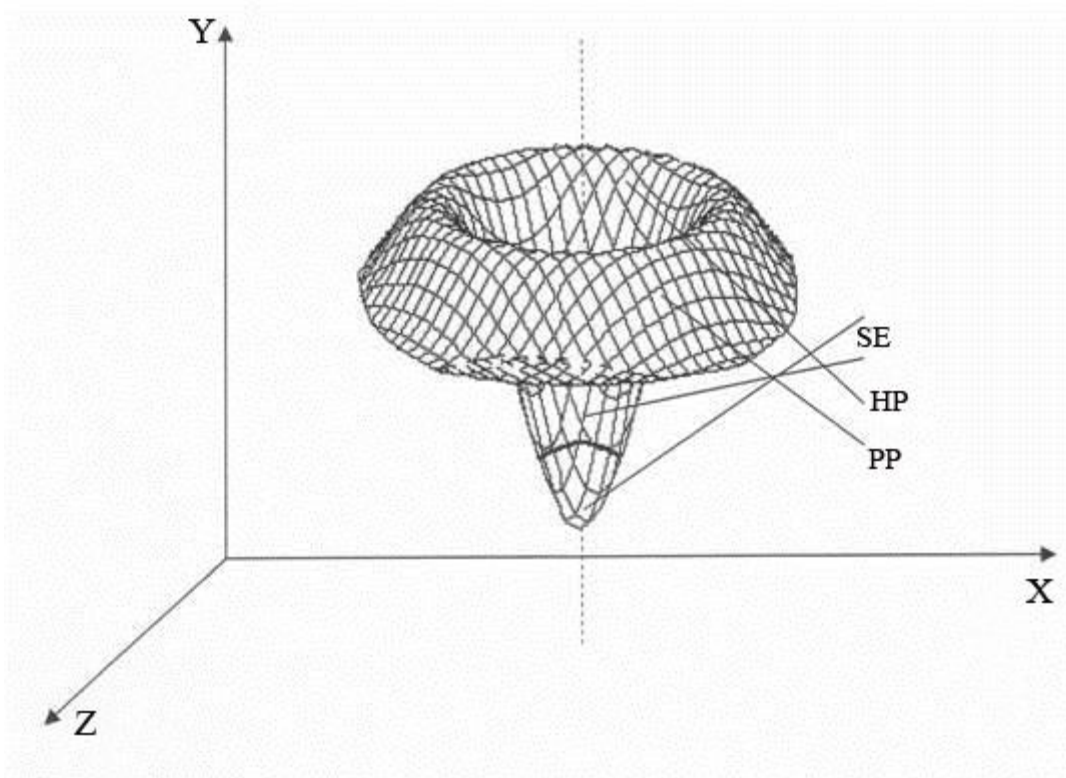

Рис. 5. Інтерпретація фази депресії соціального відторгнення в економічному просторі
Джерело: розроблено авторами

Фаза депресії соціального відторгнення в економічному просторі (рис. 5) обумовлена незворотними змінами в соціальному середовищі. Рівень витрат, що супроводжує процес відторгнення, збільшується щодо рівня витрат приватних процесів в даному економічному просторі. Посилюється тенденція розщеплення відторгнення на складові, сукупність яких вже не утворює процес відторгнення. Рівень витрат цих процесів прагне до середнього рівня витрат більшості приватних процесів, що входять в даний економічний простір. Економічне час під час таких процесів десинхронізується, рівень узгодженості економічних інтересів суб'єктів господарювання знижується, за рахунок чого підвищується і їхня конкурентоспроможність та самодостатність.

В результаті проходження соціальним відторгнення в економічному просторі цієї фази трансформації структура соціального відторгнення як процесу, починає руйнуватися, а відторгнення розпадається на окремі процеси, які стають основою формування нової спіралі прогресу чи регресу. Економічні інтереси суб'єктів господарювання і соціальне середовище ініціюють

диверсифікацію економічного простору, в результаті якої починається новий життєвий цикл соціального відторгнення, але має конструктивний чи деструктивний характер.

У всіх розглянутих фазах життєвого циклу соціального відторгнення в економічному просторі аспекти життєзабезпечення процесу відторгнення виступають в ролі буфера, що згладжує протиріччя, обумовлені розвитком відторгуючих елементів і процесами, що перешкоджають цьому.

Переходячи з одного стану в інший, соціальне відторгнення в економічному просторі змінює свої характеристики, які виражаються в його властивостях, а саме в превалюванні одних властивостей над іншими, що обумовлено специфікою самого процесу відторгнення.

Виходячи з цього, соціальне відторгнення в економічному просторі має властивості, які властивими синергетичним системам:

- властивість фрактальності, коли коло одного соціального відторгнення, будучи самостійною частиною, накладається на інше і в той же час обидва представляють

собою єдину цілісність. Саме тому формується новий, одночасно з існуючим економічний підпростір, який розвиваються за розглянутими раніше фазами життєвого циклу соціального відторгнення в економічному просторі;

- властивість неоднорідності, що впливає, з одного боку, з нелінійності процесів, що відбуваються в економічному просторі, з іншого - з аспектів, що становлять процес відторгнення, між собою. Різний рівень синхронізації економічного часу в основних, допоміжних і обслуговуючих процесах, різний рівень конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, задіяних в цих процесах, а також їх індивідуальне сприйняття соціального середовища обумовлюють неоднорідність соціального відторгнення в економічному просторі, що виражається в різному ступені його концентрації;

- властивість самоорганізації, під яким Г. Хакен розумів здатність системи без специфічного впливу ззовні набувати деяку просторову структуру [10, с. 27]. Дана властивість виражається в здатності соціального відторгнення в економічному просторі в певній мірі нейтралізувати наслідки зовнішніх і внутрішніх негативних процесів чи породжувати інші процеси, що підвищує стійкість економічної діяльності суб'єктів господарювання та рівень організованості його економічних процесів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, соціальне відторгнення в економічному просторі розглядається як категорія в контексті абстрактної соціально-економічної системи, яку практично дуже важко досягти, але яка є безпосереднім джерелом розвитку чи загрози економічних процесів. Навмисно не уточнюються характеристики цієї системи, її тип розвитку. Це дозволило, використовуючи в якості методології дослідження процесний підхід, тобто відображення життєвого циклу процесу відторгнення, сформулювати загальні основи існування соціального відторгнення в економічному просторі. Пропонований підхід досить універсальний. Наприклад, якщо необхідно врахувати тип розвитку системи (індустріальний, постіндустріальний), до-

сить відобразити цей момент в структурі процесу відторгнення, що є каркасом якісного економічного простору. Саме це можна впроваджувати і до структури національного господарства країни або окремого регіону та його спеціалізації. У суспільстві з постіндустріальним типом розвитку фактори виробництва змінюють свою просторову конфігурацію, відриваючись один від одного, стаючи територіально менш пов'язаними між собою, оскільки соціальне відторгнення саме в економічному просторі бере на себе цю інтегруючу функцію.

Література

1. Copleston, S. J. *Frederick A History of philosophy. Volume I: Greece and Rome.* – New York, Broadway 1540: Image Books Doubleday, 1993. – 521 p.
2. Офіційний сайт Університету Джонса Хопкінса. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jhu.edu/>
3. Sharon H. Kim, Lynne C. Vincent, Jack Goncalo *Outside Advantage: Can Social Rejection Fuel Creative Thought?* // Cornell University ILR School. – 2012. – 30 p.
4. Гранберг А. Г. *Основы региональной экономики* / А. Г. Гранберг. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 280 с.
5. Лейзерович Е. Е. *Уровни организации пространства: экономико-географический анализ* / Е. Е. Лейзерович // Известия РАН. Серия: География. – 1995. – № 2. – С. 5-18.
6. Костинский Г. Д. *Идея пространственности в географии* / Г. Д. Костинский // Известия РАН. Серия: География. – 2002. – № 6. – С. 14-21.
7. Шумский Н. *Экономическая интеграция государств содружества: возможности и перспективы* / Н. Шумский // Вопросы экономики. – 2003. – № 6. – С. 6-11.
8. Радаев В. В. *Что такое «экономическое действие»* / В. В. Радаев // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 5. – С. 47 – 55.
9. Иванов Е. *Информация как категория социального обоснования* / Е. Иванов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rvles.ieie.nsc.ru>.
10. Хакен Г. *Синергетика.* – М.: Мир, 1980.
11. Ляпина М. В. *Экономическое пространство: сущность, функции, свойства* / М.В. Ляпина, И.С. Моисеева // Вестник Тюменского государственного университета. – 2012. – № 3. – С. 34–57.

References

1. Copleston, S. J. Frederick. (1993). A History of philosophy. Volume I: Greece and Rome. New York, Broadway 1540: Image Books Doubleday, 521.
2. The official website of Johns Hopkins University. Retrieved from <http://www.jhu.edu/>
3. Sharon, H. Kim & Lynne, C. Vincent & Goncalo, Jack. (2012). Outside Advantage: Can Social Rejection Fuel Creative Thought? Cornell University ILR School, 30.
4. Granberg, A. G. (2000). Fundamentals of Regional Economics. Moscow: State University Higher School of Economics, 280.
5. Leizerovich, E. E. (1995). Levels of organization of space: economic-geographical analysis. Izvestiya RAN. Series: Geography, 2, 5-18.
6. Kostinsky, G. D. (2002). The idea of spatiality in geography. Izvestiya RAN. Series: Geography, 6, 14-21.
7. Shumsky, N. (2003). Economic integration of the Commonwealth states: opportunities and prospects. Economics, 6, 6-11.
8. Radaev, V. V. (2002). What is "economic action". Economic sociology. Т. 3, 5, 47 - 55.
9. Ivanov, E. Information as a category of social justification / E. Ivanov. Retrieved from <http://rvles.ieie.nsc.ru>.
10. Haken, G. (1980). Synergetics. Moscow: The World.
11. Lyapina, M. V. & Moiseeva I. S. (2012). Economic space: essence, functions, properties. Bulletin of the Tyumen State University, 3, 34-57.

Лихоносова А. С.

Трансформация социального отторжения в экономическом пространстве субъекта хозяйствования

В статье отражены элементы экономического пространства, что характеризует стадии жизненного цикла социального отторжения, с определением содержательного аспекта каждой фазы трансформации экономического пространства, в котором соответствующим образом проявляет себя социальное отторжение. Подчеркнуто, что необходимым умел формирование социального отторжения в экономическое пространство является наличие Определенного уровня несогласованности экономических интересов субъектов хозяйствования. Как только Определенный уровень отторжения достигает эффект масштаба, экономическое пространство приобретает новое качество - начинает «работать» на субъектов хозяйствования, что входят в это пространство, их конкурентоспособность начинает расти. Оказывается результат, обусловленных эмерджентными особенностями экономической системы. Полученные результаты можно внедрять и в структуры национального хозяйства страны или отдельный региона и его специализации.

Ключевые слова: пространство, социальное отторжение, свойства системы, фазы, трансформация, концентрация, экономический час.

Likhonosova G.

Transformation of social exclusion in the economic space entity

The article shows the elements of economic space that characterize the life cycle of social exclusion, the definition of the substantive aspects of each phase of the transformation of the economic space in which appropriately manifested social exclusion. It is emphasized that a necessary condition for the formation of social exclusion in the economic area is the presence of a certain level of inconsistency of economic interests of businesses. Once a certain level of rejection reaches economies of scale economic space acquires a new quality - begins to "work" on the entities included in this space starts to increase their competitiveness. Turns result, emergent properties due to the economic system. The results can be introduced to the structure of the national economy or a particular region and its expertise.

Keywords: space, social exclusion, system properties, phase transformation, concentration economic times.

Рецензент: Ушенко Н. В. – доктор економічних наук, професор кафедри «Економіка» Національного авіаційного університету, м. Київ, Україна.

Reviewer: Ushenko N. – Professor, Ph.D. in Economics, Professor of Economy Department National Aviation University, Kiev, Ukraine.

e-mail: post@nau.edu.ua

Стаття подана
17.06.2017 р.

